

Загалом аналіз твору Ольги Кобилянської «Апостол черні» засвідчив, що письменниця зазнала творчої еволюції, передусім на жанрово-тематичному рівні, подавши текст, у якому сплелися риси роману ідей, роману виховання, сімейного та інтелектуального роману.

Література

1. Бортиняк М. Гірська орлиця / М. Бортиняк // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 64–65.
2. Демченко І. Національно-історичне почуття як вияв духовності (Апостол Черні О. Кобилянської) / І. Демченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 74–81.
3. Кобилянська О. Апостол черні / О. Кобилянська – Л. : Каменяр, 1994. – 247 с.
Стаття надійшла до редакції 30.10.2014 р.

УДК 808.3-55.01:800.2/24

К. А. Качайло

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У ТВОРАХ О. ДОВЖЕНКА

Качайло К. А. Особливості функціонування конфіксальних іменників у творах О. Довженка.

У статті розглянуто особливості функціонування в художньому тексті, специфіку семантики та словотвірної структури конфіксальних іменників, використаних у кіноповістях О. Довженка; проаналізовано деривати, утворені шляхом приєднання до мотивуючої основи конфіксів із постпозитивними компонентами *-i/a*, *-ок*, *-ник*, *-иц(я)*, *о* (матеріально не виражена друга частина) та різноманітними препозитивними частинами.

Ключові слова: конфікс, постпозитивний компонент, конфіксальний дериват.

Качайло К. А. Особенности функционирования конфиксальных имен существительных в произведениях А. Довженко.

В статье рассматриваются особенности функционирования в художественном тексте, специфика семантики и словообразовательной структуры конфиксальных имен существительных, использованных в произведениях А. Довженко; анализируются дериваты, образованные путем присоединения к мотивирующей основе конфиксов с постпозитивными компонентами *-i/a*, *-ок*, *-ник*, *-иц(я)*, *о* (материально не выраженная вторая часть) и разнообразными препозитивными частями.

Ключевые слова: конфикс, постпозитивный компонент, конфиксальный дериват.

Kachajlo K. A. Peculiarities of functioning confixal nouns in O. Dovzhenko's literary works.

The article gives a broad outline of confixal nouns in a fictional text, their semantic, world building and functional peculiarities basing on Dovzhenko's cinematic stories. It also analyses derivations built by joining such confixes with postpositive components as *-i/a*,

-ок, -ник, -иц(я), ø (the second part is not materially expressed) as well as various prepositive elements to the motivational basis.

Key words: confix, postpositive component, confixal derivative.

Конфіксацію як словотвірне явище, а також окремі види формантів у слов'янському мовознавстві описали А. А. Амінова, Л. В. Владимірова, Е. В. Казанська, В. М. Марков, Г. О. Ніколаєв, М. К. Пишкало, В. П. Старинін, С. Х. Чекменьова, П. П. Шуба. В українській мові систему конфіксального словотворення іменників вивчали І. О. Іншакова, Л. М. Стовбур, С. В. Воропай та інші. Доречно згадати, що конфікс – це одна, двоелементна, переривчата морфема, яка виражає одне словотвірне значення і обрамляє твірну основу з обох боків. Початковий (препозитивний) та кінцевий (постпозитивний) компоненти цієї морфемі лише формально можуть збігатися з префіксом і суфіксом, оскільки значення префікса й суфікса не можуть складатись у єдине словотвірне значення. «Особливістю дериваційної семантики конфіксальних формантів є те, що їхня постпозитивна частина передає загальне відношення предмета до поняття, позначуваного мотивуючим словом (виконує класифікаційну функцію показника найменування предмета, особи чи абстрактного поняття), а препозитивна – конкретизує це загальне відношення, виражаючи різні значеннєві модифікації (лексичне співзначення)» [1, с. 16].

Словотворення мовних одиниць лінгвісти розглядають не тільки за словниковим матеріалом та мовою пам'яток, а й за текстами творів художньої літератури, оскільки використання письменниками тих чи інших дериватів свідчить про індивідуально-авторські риси митців, їх чуття слова та специфіку художньої мови.

Мета статті – з'ясувати особливості функціонування конфіксальних іменників у художньому тексті та їх семантику і словотвірну структуру. Джерельною базою для дослідження стали кіноповісті Олександра Довженка.

Фактологічний матеріал засвідчує шістьдесят два конфіксальних іменникових похідних слова, використаних митцем. Вивчення словотвірної структури означених дериватів дає змогу стверджувати, що в їх творенні взяли участь конфіксальні морфемі з постпозитивними частинами -/ї/а, -ок, -ник, -иц(я), ø (матеріально не виражена друга частина) та різноманітними препозитивними частинами.

За нашими даними, більшу частину всієї кількості дібраних конфіксальних дериватів складають ті, що утворені шляхом приєднання конфікса з постпозитивною частиною *-/ї/а*, зокрема додаванням до твірної основи таких формантів: *об-...-/ї/а*, *під-...-/ї/а*, *без-...-/ї/а*, *за-...-/ї/а*, *по-...-/ї/а*, *межи-...-/ї/а*, *над-...-/ї/а*, *недо-...-/ї/а*, *роз-...-/ї/а*, *перед-...-/ї/а*, *пере-...-/ї/а*, *су-...-/ї/а*, *уз-...-/ї/а*. Серед визначених тринадцяти афіксів найбільшою активністю при творенні іменників характеризується конфікс *без-...-/ї/а*, який виокремлюється у словотвірній структурі дериватів із загальним значенням словотвірного типу «те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою», наприклад: а) найменування місцевості: *безмежжя* – *В холодне безмежжя неслись свист, і виття, і вищання радіошифрів* [2, с. 250]; *безлюддя* – *Холод осів на околиці, на безлюдді, під старим хлівом* [2, с. 449]; б) назви психічних, фізичних та емоційних станів особи: *безстрашя* – *Слава крові вашій і безстрашню!* [2, с. 258]; *безсоння* – *З туману почали виринати озброєні мокрі люди, з запаленими від безсоння очима* [2, с. 86]; *безсмертя* [1, с. 124] – *Раз у тисячу років куля не повинна брати людину. Це безсмертя* [2, с. 129]; *Тут боролось безсмертя зі смертю* [2, с. 235]; в) найменування моральних переконань та статусу людей: *безбожжя* та *безвір'я* – *Блудодійні й богоогидні схрещування деревес і злаків божих сіють у народі плевели безвір'я й безбожжя!* [2, с. 375]; *безправ'я* – *Чи творив він грізну історію свого народу і нещасної, загубленої в морі безправ'я й страшних випадковостей молодої своєї сім'ї?* [2, с. 231]; г) назви ознак навколишнього середовища: *безладдя* – *Тікали в безладді кінні і піші* [2, с. 389]; *безгоміння* – *І від глухого тупоту його ніг і жагучого шепоту серед сонного безгоміння утворилася така тиша* [2, с. 76].

Конфіксальні іменники з морфемою *по-...-/ї/а* є прикладами реалізації кількох напрямків загального словотвірного значення: а) «те, що у просторі займає певне положення відносно чогось, що називає твірна основа», наприклад, найменування місцин: *подвір'я* – *На подвір'ях і кошарах ремітали лежма воли* [2, с. 73]; *бігли врозтіч мальовничі вулички й стежки до розкиданих у зелені подвір'їв та хат* [2, с. 338]; *покуття* – *Оставившись один, Запорожець зняв з покуття портрет Сталіна* [2, с. 169]; б) «те, що у часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірна основа», наприклад, назви відповідних об'єднань людей: *покоління* – *Мати-Земле! Зникнемо ми,*

змінюючись на твоєму лоні, **покоління** за **поколінням**, як хвилі в океані [2, с. 340]; подружжя – Іван і Уляна вирішили стати **подружжям** [2, с. 289]; найменування сукупності тварин: **поголів'я** – Архипові Білоконю, який підриває колгоспний лад, приховує насіння, нищить **поголів'я** худоби [2, с. 62]; назва стану людини: **похмілля** – З веселим **похміллям** вас [2, с. 386]; в) «подібний до того, що називає твірна основа», наприклад, найменування стану середовища: **повітря** [1, с. 131] – Все **повітря** прийшло в шалений рух [2, с. 236]; Воно ніби як **повітрям** перелетіло на мене [2, с. 252].

Цікавими за семантикою прикладами представлений словотвірний тип із конфліксом за-...-/й/а, загальне словотвірне значення якого полягає в називанні предметів, явищ, місць, що знаходяться позаду чогось або когось, названого твірною основою. У проаналізованих творах Олександра Довженка це в основному географічні назви, наприклад: **Запоріжжя** – Так і не почувши, звідки він родом, – з **Запоріжжя**, Рязані чи з далекого Сибіру, – сестра поволі виймає листа з конверта [2, с. 50]; **Заріччя** – на **Заріччі** що не хата – повнісінько окупантів [2, с. 272]; **Задніпров'я** – Орлюк оглянув своїх гостей, руїни навколо й величну далечинь **Задніпров'я** [2, с. 303]; **Загребелля** – Рятуй людей на **Загребеллі**. Потопають, чув? [2, с. 451].

Кілька конфіксальних іменників утворені шляхом приєднання до твірної основи форманта під-...-/й/а, який надає похідному слову значення розташування нижче чогось або під чимось, що називає твірна основа, наприклад, найменування місцин: **підпіччя** – Не підходь! – пролунав відчайдушний крик з **підпіччя**, після чого знов зацокотів кулемет [2, с. 323]; **підніжжя** – Вона поклала біля його **підніжжя** дитину, а сама припала до бронзових грудей і застигла [2, с. 307]; **підпілля** – представники влади й партійний актив вирушили на схід, залишивши в **підпілля** окремі лише групи організаторів опору [2, с. 260].

Решта конфіксів із постпозитивною частиною -/й/а утворюють поодинокі іменникові деривати, які можна об'єднати в такі лексико-словотвірні групи: а) назви певної місцевості або території, що є точкою перетину чогось, наприклад: **перехрестя** [1, с. 143] – оглядаючись на всіх **перехрестях**, чи не летить десь до нього казковою птицею рідна його доля, тільки зараз відчув він уповні своє горе [2, с. 176]; місця, що є точкою розгалуження чогось: **роздоріжжя** – По всіх **роздоріжжях** чули люди вночі, як стогнала в журбі земля

[2, с. 173]; території, що розташована перед чимось: *переддвір'я* – *Це були мертві переддвір'я Києва* [2, с. 286]; місцевості, що розташована між чимось: *Межигір'я* – *Раптом замигтів, запалахкотів вогнями весь правий берег від Києва до Вишгорода й Межигір'я* [2, с. 279]; місця, що знаходиться біля чогось: *узолів'я* – *В узолів'ї покійниці горіли свічки* [2, с. 380]; б) найменування частин тіла, що знаходиться зверху того, що називає твірна основа: *надпліччя* – *Від плечового суглоба гангрена поплазувала вже через надпліччя до шиї* [2, с. 282]; або розташована навколо того, що названо мотивуючим словом: *обличчя* – *Весь ясний соняшниковий світ стояв нерухомо, наче хор вродливих дітей, що втупили у височінь свої радісні обличчя* [2, с. 58]; в) астрономічна назва зі значенням сукупності: *сузір'я* – *В середині ХХ століття, коли все уже є, щоб перетворити всю землю в рай, в сузір'я її народів, великих і малих, – що зробили з Європою ваші загиблі батьки, які були отруєні мертвою ідеєю фашизму?!* [2, с. 316]; г) абстрактна назва зі значенням «те, що відбувається перед чимось, названим мотивуючим словом»: *передвістя* – *Немов передвістя біди скувало всю нашу землю* [2, с. 406]; д) найменування психологічного стану особи: *недовір'я* – *Лиманчук, хоча й підкоривсь наказу, сприйняв це як знак недовір'я і партизанської пихи* [2, с. 216].

Важливо зазначити, що слово *обличчя* використовується письменником у кожному дослідженому творі по кілька разів, наприклад: *Трохи заросле молоде обличчя, ясна усмішка* [2, с. 36]; *Суворі й задумливі обличчя в товаришів* [2, с. 51]; *На прощання Василь пригорнув Наталчину голову до свого серця, і обличчя його набрало на диво серйозного, глибокого виразу* [2, с. 74]; *Загорілі молоді обличчя припорошені золотим пилом степових шляхів* [2, с. 132]; *Високі небуденні думи світилися на їх простих обличчях* [2, с. 238]. Цікаво, що О. Довженко надає перевагу згаданому деривату, описуючи позитивних героїв, та використовує різні епітети: як *піт котився по запорошених обличчях і спинах* і як *виліскували зуби на веселих засмаглих обличчях* [2, с. 69]; *Засмалені сонцем, закурені, мокрі од поту обличчя виліскували радістю і здоров'ям* [2, с. 159]. Рідко автор згадує цю частину тіла, характеризуючи негативного героя, наприклад: *розлютився Чуприна чи Кравчина, через що кількість веснянок на його обличчі зразу потроїлась* [2, с. 70].

За даними фактологічного матеріалу, на другому місці за кількістю стоять конфіксальні іменники, утворені шляхом приєднання до твірної

іменникової основи конфіксів із другим компонентом *-ок*, зокрема таких: *за-...-ок*, *па-...-ок*, *полу-...-ок*, *при-...-ок*, *під-...-ок*, *про-...-ок*. Словотвірний тип із конфіксом *за-...-ок*, загальне словотвірне значення якого полягає в називанні того, що знаходяться позаду чогось або когось, названого твірною основою, представлений найширше. Наприклад, у текстах кіноповістей Олександра Довженка зафіксовані найменування місць, що знаходяться позаду або на задній стороні того, що названо мотивуючим словом: *запічок – А кому не вистачало місця за столом, ті сиділи на лавах, на скрині, на полу і навіть у запічку* [2, с. 102]; *Генерал витяг з запічка пучечок сухих чорнобривців, понюхав і ледве не заплакав* [2, с. 306]; *Я одкриваю очі і не встигаю ще як слід прочуматись, аж мати підходить до запічка* [2, с. 446]; *Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянці* [2, с. 447]; *засторонок – Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати* [2, с. 440]; *застінок – У застінку били й катували людей* [2, с. 179]; *завулок – довгий курний слід клуботів за ним над тихими завулками* [2, с. 76]; *Ось вона загнала їх у завулок і схопила* [2, с. 193]; або *заулок – Билися в заулках врукопашну, вручну* [2, с. 126]; *затишок – Нема щастя! Нема затишку! Втрачено спокій в Європі* [2, с. 39].

Два деривати, за нашими даними, утворені шляхом приєднання конфікса *про-...-ок*. Ці іменники є прикладами реалізації словотвірного значення «те, що знаходиться або розташовується між тим, що називає твірна основа», наприклад: просторові найменування *провулок – В темному провулку перешиптувалась група повстанців* [2, с. 89]; *Вздодж города провулком біг переляканий всмерть його товариши Гаркавенко Іван* [2, с. 160]; *Олеся й Христя бігали у тісних містечкових провулках біля станції* [2, с. 193]; *Пройшла один провулок, другий* [2, с. 375]; *просвіток – Важкі хмари облягали небо, й не було майже просвітку* [2, с. 260].

Решта конфіксів виокремлюється у словотвірній структурі поодиноких прикладів. Морфема *під-...-ок* наявна в найменуванні особи, яка ще не досягла повного виявлення ознак, названих мотивуючим словом, наприклад: *підліток – На зріст куркуляка був такий високий, що Василь перед ним здавався підлітком* [2, с. 72]; *Ідуть! Німці ідуть! – гукнув одчайдушно у вікно переляканий підліток і зник* [2, с. 84]; *Молоді юнаки, підлітки, й старі батьки, і навіть дівчата, котрим у століттях не снилось ніколи таке життя, творили в загонах сувору помсту народу* [2, с. 224].

Конфікс *на-...-ок* надає похідному слову значення неповноти вияву того, що називає твірна основа. У кіноповідстях письменника це найменування місцевості, наприклад: *пагорок* – *На мальовничому пагорку край села <...> в неділю по обіді зійшлась сила народу* [2, с. 68]; *На вишгородському пагорку цвіли вишині* [2, с. 339]; *Загасли жертвовники на пагорку, іржаві танки зяли чорно-рудими пробоїнами* [2, с. 340].

Словотвірне значення «розташування поблизу того, що називає твірна основа» реалізується в іменнику з конфіксом *при-...-ок* – найменуванні місця: *припічок* – *Сядеш у карцію, – сказав Макар і понюхав на припічку смажене порося* [2, с. 451]. Наявний один дериват з морфемою *полу-...-ок*, який є назвою предмета, що наполовину менший від названого твірною основою: *полумисок* – *Від хатини підходили до нього син Опанас і онуки, Василь і Орися, з полумиском грушок* [2, с. 58].

Далі за кількістю йдуть деривати, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів з постпозитивною частиною *-ник*, зокрема таких: *су-...-ник*, *під-...-ник*, *на-...-ник*, *спів-...-ник*, *по-...-ник*, *без-...-ник*. Як показав фактологічний матеріал, такі конфіксальні іменники є переважно назвами осіб або істот зі значенням «той, хто є спільником у чомусь», наприклад: *сучасник* – *я, народжена для добра людина, мушу якось освідчитись моїм сучасникам, друзям і ворогам усього світу* [2, с. 249]; *холодна бистрина понесла його вниз за течією разом з тисячами його сучасників* [2, с. 281]; *Так, містер Майєрс сказав, що це геніально і що він щасливий бути вашим сучасником взагалі* [2, с. 350]; *напарник* – *Ревуть бики од пахоців кривавих і риють землю рогом коло забитих напарників своїх рогатих* [2, с. 153]; *Пораненого Гаркавенка відразу ж замінив його напарник Грачов* [2, с. 254]; *співбесідник* – *Саме в цей час до співбесідників швидко підійшов чиновник особливих доручень* [2, с. 351]. Значення «той, хто не має чогось, названого мотивуючим словом» простежується в конфіксальному іменнику *безвірник* – *І тут ти проти бога, нечестивець, безвірнику лукавий!* [2, с. 453].

У кіноповідстях Олександра Довженка наявні з означеними конфіксами й назви певних явищ або предметів, наприклад: *супутник* – *Довго говорили вони про страшне, і обом їм такий присмний був цей нічний пухнастий супутник юності* [2, с. 74]; *Однак по мірі наближення німців у многих забігали по спині мурашки, та тут їх зразу ж виручив природний супутник їхнього життя – сміх* [2, с. 240]; *посередник* – *знайшов спосіб створення нових рослин на*

основі віддаленої гібридизації, шляхом використання **посередника** [2, с. 396]; **підсвічник** – і знову **підсвічники** й **ложки** – все це носилось гарячим маревом перед очима лютих куренів [2, с. 124].

Деривати, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом (без-... \emptyset , не-... \emptyset , при-... \emptyset), налічують п'ять мовних одиниць. Так, наприклад, конфікс **без-... \emptyset** виокремлюється в похідних словах, які називають «те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою». За нашими даними, це найменування місцевості: **безодня** – *Постояв осиротілий батько в полі, і хоч не було навколо ні безодень, ні гір, здавалось, голова його сягала неба* [2, с. 77]; *Стою опівночі над безоднею скорботи, аби не взяв його ні меч, ні вогонь, ні вода* [2, с. 250]; *Куди покотився б світ? В яку безодню?* [2, с. 257]; а також найменування особи: **бездара** – *А чи вони такі вже бездари?* [2, с. 406].

Конфіксальні іменники з афіксом **не-... \emptyset** містять значення заперечення чогось, названого іменниковою основою. В опрацьованих художніх текстах зафіксовано назву істоти: **немовля** – *Ось підвелась мати, пригортаючи до грудей немовля* [2, с. 39]; *сказав один немолодий уже поранений, тримаючи на грудях забинтовану руку, як немовля в білосніжних пелюшках* [2, с. 267]; та найменування дня тижня: **неділя** – *була ще неділя і яесь свято* [2, с. 57]; *в неділю сюди сходились на посиденьки й сиділи в піску баби* [2, с. 62]. Морфема **при-... \emptyset** виокремлюється у словотвірній структурі іменника, що позначає неповноту вияву дії: **приклад** «напівтемрява після заходу сонця» [1, с. 189] – *Дівчат любив лише в прикладу* [2, с. 75].

За нашими даними, зафіксовано лише два іменники, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів з другою частиною **-иц(я)**. Зокрема, шляхом приєднання форманта **по-...-иц(я)** виникло слово, яке є назвою задньої частини голови над шиєю: **потилиця** – *Вбитий у потилицю офіцерською кулею, він тихо падає* [2, с. 35]; *Якщо я зажадаю пострілу не в потилицю, а в око?* [2, с. 53]; *На потилицю насідайте!* [2, с. 244]. Морфема **о-...-иц(я)** виокремлюється у словотвірній структурі найменування місцевості, яка прилягає до основного місця проживання людей: **околиця** – *Живе швець десь на протилежній околиці міста* [2, с. 49]; *Каламутними потоками вступали окупанти на площі, розтікалися по околицях* [2, с. 86].

Отже, використані в кіноповістях Олександра Довженка конфіксальні іменники мають цікаву семантику й особливу

словотвірну структуру, що дає змогу зробити висновок про певну важливість їх функціонування в художньому творі.

Література

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. – 480 с.
2. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко. – К. : Наукова думка, 1986. – 710 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373

Г. П. Клімчук

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ БАЗИ ПУБЛІЦИСТИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Запозичення як джерело формування лексичної бази публіцистики М. Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню чужомовної лексики латинського, німецького, польського та російського походження в публіцистичній спадщині М. Грушевського; здійснено аналіз семантичного складу, структурних і функціональних особливостей запозичень, з'ясовано їх стилістичний статус у сучасній літературній мові.

Ключові слова: запозичення, латинізм, германізм, полонізм, русизм, словотвірне калькування, семантичне калькування, західноукраїнська мовно-літературна традиція.

Климчук Г. П. Заимствование как источник формирования лексической базы публицистики М. Грушевского.

Статья посвящена исследованию иностранной лексики латинского, немецкого, польского и русского происхождения в публицистическом наследии М. Грушевского; осуществлен анализ семантического состава, структурных и функциональных особенностей заимствований, определен их стилистический статус в современном литературном языке.

Ключевые слова: заимствование, латинизм, германизм, полонизм, русизм, словообразовательное калькирование, семантическое калькирование, западно-украинская традиция литературного языка.

Klimchuk G. P. Borrowings as source of lexical base forming in M. Hrushevsky's social and political essays.

The article is devoted to investigation of lexical borrowings from Latin, German, Polish and Russian in M. Hrushevsky's social and political essays; the analysis of semantic, structural and functional features of such borrowings are made and their stylistic status in the modern literary language is also determined.

Key words: lexical borrowings, latinism, germanism, polonism, russism, word-formative calquing, semantic calquing, Western Ukrainian literary language tradition.